

A búcsú és a búcsújárás

– vázlat –

Szemléltetés:

- *A csíksomlyói búcsú*. Mester József filmje. 1994.
- *Fényes volt, úgy rebegett*. Peti Lehel–Zágoni Bálint filmje. 2002.
- *Balladák filmje*. Gulyás János–Gulyás Gyula filmje. 1983–1989. (részlet)

Szakirodalom:

- Bálint Sándor–Barna Gábor: *Búcsújáró magyarok*. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Budapest, Szent István Társulat, 1994.
- István Anikó: *„Most segíts meg, Mária...”* A futásfalvi Sarlós Boldogasszony-napi búcsú szövegrepertórium. Kolozsvár, 2003.
- Mohay Tamás: *A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás*. Történet, eredet, hagyomány. Budapest, Nyitott Könyv–L'Harmattan, 2009.
- Sigal, Pierre André: *Isten vándorai*. Középkori zarándoklatok és zarándokok. Budapest, 1989.
- Vass Erika: *A búcsú és a búcsújárás mint rituális dráma*. Budapest, Lexika Kiadó–MTA Könyvtára, 2009.

A. A búcsú teológiai tana

A búcsú fogalma

A *búcsú* (indulgentia) a római katolikus egyház teológiájához és liturgikus gyakorlatához kapcsolódó fogalom. A katolikus teológia a tridenti zsinat (1545–1563) óta világosan megkülönbözteti a gyónás szentségében megvalósuló bűnbocsánatot a bűnökért kiszabott büntetés elengedésétől. Ennek megfelelően a bűneit megvalló és ezek miatt bánatot tanúsító személy a gyónás szentségében a feloldozással elnyeri ugyan a bűnbocsánatot és elengedik neki a halálos bűnökért járó örök büntetést, de a már megbocsátott bűnökért visszamaradnak még adott ideig tartó büntetések, amelyekért a bűnösnek egy bizonyos ideig a tisztító tűzben kell szenvednie. A római katolikus dogmatika szerint **a búcsú a már megbocsátott bűnökért kiszabott tisztító tűzbeli büntetések elengedése**.

A búcsú szó etimológiája

A magyar „búcsú” szó az ótörök „boš” = ’üres’, illetőleg „boša” = ’kiürül’ szóból származik, amely a ’felmentés’, ’engedelm’ jelentésű „bošay”~„bošuy” alakban már a honfoglalás előtt bekerült a magyar nyelvbe, és csak évszázadokkal később vette át keresztény vallásosságra jellemző ’bűnbocsánat (indulgentia)’ jelentést.

A „búcsú” szó egyéb jelentései:

1. ’engedély’ (licentia)
2. ’bűnbocsánat’ (indulgentia)
3. ’vezeklés’ (penitentia)
4. ’zarándoklat’ (peregrinatio)
5. ’templombúcsú’ (dedicatio ecclesiae)
6. ’körmenet’ (processio)

7. 'búcsúvásár' – A magyar nyelvben már meghonosodott „búcsú” szó „buciu”~„bâlcu” alakban átkerült a román nyelvbe is, ahol mindenekelőtt 'vásár, sokadalom', 'ünnep' jelentésben él, ami egyértelműen utal a szó régi 'búcsúvásár', 'közösségi ünnep' jelentésére.

8. 'búcsúvétel', 'elköszönés' (discensus).

A thesaurus Ecclesiae

A bűn által az ember kirekeszti magát a keresztény közösségből és az üdvösségből (vö. „kirekesztés”, kiüresedés”), de a vezeklés révén ismét helyes útra térhet.

A római katolikus egyház búcsúk alkalmával jogszerűen gyakorolja a már megbocsátott bűnökért kiszabott büntetések elengedését, ugyanis az Anyaszentegyház egyfelől a Krisztustól kapott hatalom által rendelkezik mind a bűn alóli feloldozás elengedésének jogkörével (ez az *indulgentia* teológiai tana – lásd: Máté 16.19.), másfelől Krisztus, Szűz Mária és az egyház szentjeinek érdemei által birtokol egy olyan kifogyhatatlan kincstárat (*thesaurus Ecclesiae*), amelyet a bűnbánó személy előtt megnyitva, felajánlhat számára annyi elégtételt, amennyi egyenértékű egy adott időtartamú tisztítóúzbeli vezekléssel. Az ideig tartó büntetések elengedése végett az Egyház az elégtételt kérő előtt ajándékképpen nyújtja át a vezeklés elengedését.

A *thesaurus Ecclesiae* a római katolikus egyház kincse, amit az ortodox egyház nem ismer el, a protestáns egyházak pedig kifejezetten tagadják létezését. A 17–18. század folyamán a Rómával egyesült görög katolikusok körében is alakultak ki búcsújáróhelyek (pl. a magyarországi Máriapócs, az erdélyi Füzesmikola), amelyeket a római katolikus hívők is látogattak.

Búcsút egyedül a római pápa vagy a pápa által erre felhatalmazott személy (rendszerint püspök) és testület engedélyezhet. A búcsú elnyerését, vagyis a *thesaurus Ecclesiae* kegyelmeinek osztogatását az egyház adott helyekhez (pl. Róma, Szentföld, ferences templomok), adott időintervallumhoz (pl. római jubileumi szent évek, templomi védőszentek névünnepei), adott tárgyakhoz (pl. ereklyék, sírhelyek meglátogatása) vagy adott személyekhez (pl. első miséjét vagy jubileumi miséjét tartó pap áldása, vallásos társulatokban való részvétel) kapcsolja. A népi búcsújárási gyakorlatok vonatkozásában legnagyobb szerepe a helyhez kötött búcsúnyerésnek volt.

A búcsúnyerés két típusa

Mivel a búcsú (*indulgentia*) a középkorban a nyilvános, adott időtartamra szóló vezeklések elengedése volt, ezért a búcsút napokban vagy években számolták. Az egyház megkülönbözteti a teljes és a részleges búcsút, annak megfelelően, hogy az elnyert kegyelem részben vagy teljesen szabadít-e meg az ideig tartó büntetésektől.

1. teljes búcsú

= A bűnökért kiszabott minden vezeklés elengedése, az üdvözülés ígérete.

- Kezdetben csak keresztes háborúban való részvétellel lehetett elnyerni, később a ferences templomok is megkapták (ahányszor átlépi a templom küszöbét, annyiszor nyer teljes búcsút – ún. „toties quoties”-búcsú).

- A pápa búcsús kiváltságokkal felruházhat helyeket (búcsújáróhelyek), személyeket (pl. az újmiséis pap stórával adott áldásának búcsúnyerési kiváltsága van), időket (pl. *dedicatio ecclesiae*, jubileumi szentévek, Mária-évek stb.), tárgyakat (pl. kegyképek, érmecskék, skapuláré, rózsafüzér stb.).

- A vezeklés formái: imádság, böjt, alamizsnálkodás, peregrináció (*via sacra* = út az égi haza felé) – A búcsúnyerés feltétele még a kegyelmi állapot (gyónás és áldozás), a misehallgatás, a pápa szándékára való imádkozás

2. részleges búcsú

= Adott időtartamú szenvedés elengedése. Különböző alkalmakra, helyekre, ájtatossági formákra stb. szól.

Egyéb teológiai kérdések

A búcsú által elnyert kegyelmek a katolikus dogmatika szerint **a halottakért is felajánlhatók**, de mivel a meghalt lelkek már nem tartoznak az Anyaszentegyház joghatósága alá, érettük az egyház csak könyörög Istenhez (*suffragium*), hogy az élő személy által elnyert búcsú fejében engedje el az ideig-óráig tartó büntetésüket.

A búcsú elnyerésének vannak **kötelező feltételei**: a keresztség felvétele, a kegyelmi állapot (gyónás, áldozás), a búcsú elnyerésének intenciója (ima a pápa szándékára), az előírt jócselekedetek (vezeklés, elégtétel) elvégzése.

A búcsúnyerés adósságtörlesztő jellege ma teológiailag túlhaladott felfogásnak tűnik, de a búcsú teológiájának épp ez a vonatkozása volt az, amely mélyen átítatta a népi vallásos gondolkodást. A búcsújárás során megvalósuló különböző **vezeklési formák** (*via sacra*, keresztútvégzés, penitenciatartás stb.) a keresztény ember számára lehetővé teszik, hogy megszabaduljon az elkövetett bocsánatos bűnökért járó evilági és túlvilági büntetéstől. Ugyanez az szemlélet fejeződik ki az archaikus népi imádságok szerződészerű záradékaiban, amelyek a krisztusi szenvedéstörténet felidézéséért helyezik kilátásba a bűnök bocsánatát és a büntetés eltörlését.

B. A búcsújárás és a búcsújáró helyek

A búcsújárás

A katolikus hívek kegyhelyekre történő zarándoklatát **búcsújárásnak** nevezzük. Mivel a népi vallásos szemlélet – a teológia intellektuális gondolkodásától eltérően – nem precíz jogi jellegű, a vallásos ember a búcsújárást **általában** tartja üdvös cselekedetnek, és a zarándoklatoknak olyan funkciókat tulajdonít, amelyekről a tételes egyházjognak nincs tudomása.

A népi szintetikus szemlélet szerint a búcsújárásnak egyidejűleg több célja lehet:

1. a múlt bűneiért való vezeklés;
2. a kapott jótéteményekért való hálaadás;
3. kérések által a jövő pozitív irányban való befolyásolása (pl. gyógyulások, anyagi nehézségektől való szabadulás, feladatok sikeres teljesítése stb.);
4. a közösségi élmény utáni vágy, a lokális vagy nemzeti közösséghez való tartozás élményének megélése;

5. világlátás, világlátás, az idegen tájak és emberek megismerése utáni vágy, vagyis a turizmus;

6. gazdasági funkciók (pl. kereskedelem, koldulás)

7. egy-egy regionális közösségen kialakulhatnak egyéb társadalmi funkciók is (pl. ismerkedés, párválasztás, leányvásár stb.).

A zarándoklatok, kegyhelyek

Azokat a helyeket, amelyek meglátogatásával búcsú nyerhető el, *búcsújáró helyeknek*, *kegyhelyeknek*, *zarándokhelyeknek* nevezzük. A búcsújáróhelyeken szentek ereklyéi, illetve a szentek tiszteletéhez kapcsolódó kegyképek vagy kegyszobrok találhatóak, amelyek meglátogatása révén búcsú nyerhető el. Búcsú kapcsolódik a felszentelt templomok, kápolnák védőszentjének évente megtartott emlékünnepéhez is (*dedicatio Ecclesiae*). A Székelyföld katolikus vidékein az egyházközség búcsús ünnepét *megyébúcsúnak* vagy röviden *megyének* nevezik (pl. „megyünk megyébe”), ugyanis a „megye” szó itt még őrzi az archaikus ’egyházközség’ jelentést.

A zarándoklat nemcsak keresztény és katolikus jelenség: pl. buddhisták, mohamedánok (Mekka, Medina, Jeruzsálem), görögök (pl. Delphoi Apolló jóshelye, Eleuszisz Déméter kultikus helye), zsidók (Jeruzsálem az egyetlen templomuk, évente háromszor látogatták), természeti vallások (pl. víz, forrás, fa, tárgyak mint kultushelyek) stb.

A szemlélet alapja: az istenség meghatározott helyeken szívesebben jelentkezik. A vallásos ember törekszik a Szent felé: a zarándokhely *hierophánia*, a Szent Közép megnyilvánulása (vö.: Rudolf Otto, Mircea Eliade vallásfelfogása):

a) a zarándokhely szent hely, ahol az istenség közvetlen jelenléte megtapasztalható;

b) a zarándokhelyen olyan tárgyak találhatóak, amelyeken keresztül az istenség ereje megnyilatkozik.

A szenthelyek típusai

a) emlékhelyek = vallásalapítók, szentek életének jeles helyei;

b) sírhelyek = szentek, hőszok sírjai, testereklyéi;

c) a tisztelet tárgyainak otthont adó helyek (pl. kegykép, kegyszobor)

Vannak *speciálisan motivált* helyzetek, illetve sajátos jelentésű búcsús helyek is. Például: Szent Anna főleg a nők oltalmazója, az olasz légiflotta oltalmazója Lorettó, Máriabesenyő a magyar vasutasok búcsújáróhelye stb.

A magyar szentek (Szent István, Szent László stb.) búcsús helyei az országhatárokon kívül nem nagyon ismertek, egyedül Szent László nagyváradi kegyhelyének volt a középkorban európai kultusza.

Vannak *társadalmilag rétegspecifikus* búcsújáróhelyek (pl. Csobánka paraszti, Máriabesenyő főúri, Máriaremete polgári alapítású búcsús hely), lokális-regionális jellegű búcsújáróhelyek (pl. Csíksomlyó kezdetben csak a Székelyföld és a csángó vidékek, Máriaradna a Dél-Alföld, Máriapócs a Nyírség, Andocs Somogy, Hajós a Duna mente búcsús helye), etnikumokhoz vagy felekezetekhez kötődő (pl. Máriapócs

elsősorban görög katolikus búcsús hely), esetleg ökológiailag meghatározott (pl. szent kúthoz, hegyhez stb. kötődő) búcsús helyek.

Egy-egy kegyhelynek *filiációi* is kialakulhatnak: a kegytárgyak másolatai máshová is átkerülhetnek (pl. a názáreti szent ház duplikációi; Csíksomlyó „ellenbúcsúja” a moldvai Barátban [Barați] stb.).

A búcsújárás mint rituális dráma

A kegyhelyekhez kapcsolódó búcsújáró gyakorlatokat úgy is felfoghatjuk mint egy-egy nagy rituális drámát, hiszen a búcsújárás különböző helyszínein bizonyos tárgyak és szövegek felhasználásával időről-időre *egy előre ismert cselekménysor rituális közösségi eljátszása* történik. A dráma végcélja nem tisztán teológiai természetű (büntetések elengedése), hanem egy katartikus vallásos élmény elérése.

A búcsújárások *hagyományos cselekvéssorát* a következő rituális események jelentik:

1. lelki előkészületek (a búcsúnyerés szándékának megfogalmazása, engesztelés szándéka, kérés, fogadalomtétel, ima stb.);
2. gyakorlati előkészületek (élelem, viselet, egyházi jelvények);
3. a búcsús út megtétele (via sacra);
4. a kegyhelyre való megérkezés, beköszönés;
5. a kegykép vagy kegyszobor meglátogatása, megérintése (ún. „érintőzés”), megcsókolása;
6. gyónás és áldozás;
7. szállásolás (pl. templomalvás, a kegyhelyen való állandó jelenlét);
8. szentmisehallgatás és egyéb ájtatosságokon való részvétel (pl. éjszakai virrasztás, keresztútvégzés);
9. egyéb helyi vallásos tartalmú liturgikus vagy paraliturgikus eseményeken való részvétel (pl. körmenetek, pünkösdi hajnali napvárás Csíksomlyón, passiójátékok megtekintése stb.);
10. búcsúfia vásárlása az otthon maradottak számára vagy egyéb kegyhelyről származó tárgyak megszerzése és ezek megszenteltetése (pl. búcsúág letörése, gyógynövények gyűjtése a kegyhelyen);
11. profán tárgyak vásárlása (búcsúvásár);
12. profán szórakozás a kegyhelyen (pl. körhinta, evés-ivás stb.);
13. hazaindulás, áldásosztás;
14. búcsús út hazafelé;
15. hazaérkezés, a búcsúfia és egyéb ajándékok szétosztása;
16. visszatérés a mindennapokba (gyakorlati tennivalók elvégzése, hálaadás)

C. A zarándoklatok történeti áttekintése (keresztény vonatkozásban)

A búcsújárásnak megvan a maga kultúrtörténete, ugyanis a búcsújárási gyakorlat formái és a búcsús zarándoklatok motivációi korról korra változtak.

Az *első zarándoklatok* (3. század) a Szentföldre történtek, hiszen Jeruzsálemhez és Palesztina különböző helyeihez kapcsolódott Jézus tevékenysége, ez volt Mária életének színtere, itt működtek az apostolok és a tanítványok stb.

Később célpontokká váltak a szentek, mártírok, apostolok sírjai és ereklyéinek őrzőhelyei is (4. század). Az **ókeresztény korra** jellemző a szentek és vértanúinak sírkultusza, relikviáik tisztelete. Például: Rómában Szent Péter és Szent Pál sírja; a mártírok sírjai; Tours: Szent Márton püspök (316–397) sírja (pannoniai származású szent volt: „hadverő Márton” patronus regni) stb.

A **középkorban** a következő tiszteleti formák alakultak ki Európában:

1. az **angyal-jelenések** (9–10. század)

- Mindenekelőtt Szent Mihály kultusza erős. Az ezredfordulón és minden századfordulón apokaliptikus tanítások jelentkeztek. Ennek következtében Szent Mihály, a végítélet angyala népszerűvé, rettegetté vált.

2. a **Mária-tisztelet** búcsús helyei (már a 9–10. századtól, majd utána is)

- A középkori Mária tisztelet alapja: Maria mediatrix (közvetítő)

- A Mária-tisztelet első kegyhelyei a középkorban a 10. századtól: pl. Canterbury, Chartres, Köln, Aachen stb.

- A 13–14. századtól megjelenik a kegyelmi adottságokkal felruházott Mária- képek, -szobrok tisztelete. Népszerű témák a középkorban: Szűz Mária látogatása Erzsébetnél (Visitatio Beatae Mariae Virginis, Sárlos Boldogasszony – júl. 2.), Szeplőtelen fogantatás (dec. 8.), Mária hét fájdalma (szept. 15.).

- A vajdahunyadi ferences templom 15. századi Mária-kultusza, amely a hagyomány szerint egy Kapisztrán Szent János által Itáliából idehozott Mária-kép körül alakult ki („kinél sok malasztokat nyertek az keresztények”), a reformáció idején elenyészett.

3. a **harcos keresztény szentek** tisztelete és búcsús helyei

- Santiago de Compostella (a 9. századtól): Szent Jakab ereklyéi, sírja található itt. 829-től templom áll itt, 1078–1122 óta katedrális. Szent Jakab a spanyolok nemzeti szentje, a mórok ellen harcolt.

- A 14–15. században Szent László nagyváradi sírja, illetve az 1456-ban befejezett itteni székesegyház európai jelentőségű búcsújáróhellyé vált.

4. az **Oltáriszentség (eucharisztia)** csodái és búcsús helyei (a 13. századtól, de a Kárpát-medencében főleg a 15. században)

- Az eucharisztikus csodák (Szent Vér-csodák) megszorodnak. A 15. század az eucharisztia százada lesz egész Európában.

- Erdélyben a 15. század végén Beszterce lakói Úrnapjára, az Oltáriszentség ünnepére kértek hetévi búcsút a pápától.

5. A **jubileumi szentévek**

- Lényege: Róma meglátogatásával százévenként teljes búcsú nyerhető. VIII. Bonifác rendeli el 1300-ban. 1343-ban VI. Kelemen ötven évre, 1389-ben VI. Orbán 33 évre, 1470-ben II. Pál 25 évre csökkentti a szentévek közötti időt. Eredetileg kizárólag Rómához kötődik, később egy-egy egyházmegyének is átengedik a kiváltságot.

A **középkori** szentkultusz, búcsújárás **általános jellemzői**:

- A pars pro toto elv érvényesül benne. A 8. századtól válik általánossá Európában.

- Megkülönböztetik: 1. peregrinatio maiores (leggyakoribb célok: Róma, Szentföld, Compostella stb.); 2. peregrinatio minores

- A korai középkorban új bűnbánati fegyelem van terjedőben: a korábbi ima, böjt, alamizsnálkodás stb. mellé bekerül a zarándoklás (peregrinatio) is.

- A búcsújárás indítéka lehet valamilyen krízishelyzet (pl járványok). A középkor századaira a kérő zarándoklatok a jellemzőek, az újkorban a köszönő jelleg dominál. (a vezeklés állandóan jelen lévő gondolat.)

- A középkorban még minden társadalmi réteg egyformán vett részt a búcsújárásokban (a főúri réteg és a polgárság csak a 18–19. században válik le).

- A translatio jelensége: a palesztinai szent helyek megkettőzése. A szenthelyek jönnek el Európába, ha a szentföldi zarándoklatok már nem lehetségesek. Példák: a) a római jubileumi zarándoklat (1300, VIII. Bonifác) lényege, hogy Jeruzsálem Rómával helyettesítődik; b) Loretoan létrejön Mária házának európai kultusza.¹

A reformáció búcsú ellenessége

- A búcsúellenes tanok terjedése a 15. századtól (vö. Husz János, Janus Pannonius).

- Erdélyben a 16. században a reformáció megszüntette a középkori búcsújáróhelyeket, elpusztítva a középkori kegyképek, kegyszobrok, ereklyék zömét is. A katolikus búcsújáró gyakorlat kigúnyolása a 16–17. századi protestáns hitvitázó irodalom állandó visszatérő eleme volt (például Székely Horváth András, Bornemisza Péter, Komáromi Csipkés György műveiben). Az erdélyi protestáns fejedelemség korában a búcsújárás töretlen folytonossága csak Csíksomlyó esetében maradt fenn, majd újult meg az ellenreformáció idején.

A barokk kor intenzív búcsújárása

A ma is létező magyar búcsújáróhelyek többsége a Mária-tisztelet jegyében az ellenreformáció idején (17. és 18. század).

Okok: törökellenesség (vö. ferences obszervancia); protestáns ellenesség.

A barokk korban Csíksomlyó mellett Máriaradna (ferences templomának Kármelhegyi Boldogasszonya) és Kolozsvár (Szentháromság-templom könnyező kegyképe) vált jelentős Mária-kegyhellyé, de utóbbi esetében a Mária-kultusz a 19. század folyamán elhalványult, Máriaradna pedig a trianoni diktátum következtében a 20. században veszítette el korábbi vonzáskörzetének jelentős részét.

Számos olyan magyar búcsújáróhely is van, ahol a Mária-tisztelet a reformáció előtti időkre megy vissza (pl. budavári Mátyás-templom Nagyboldogasszony kultusza, az esztergomi Bakócz-kápolna Mária-oltára, a csíksomlyói és szegedi obszerváns ferences kegytemplomok Napbaöltözött Asszonya stb.).

A helyi Mária-kultuszok kerülnek előtérbe (↔ a középkor távolsági zarándoklatai) – pl. Csíksomlyó, Máriaradna stb. – Gyakoriak a könnyező Mária-képek búcsús helyei (Füzesmikola, Máriapócs, Csíksomlyó stb.)

A **felvilágosodás korában** nemcsak a világi értelmiség, hanem a főpapok is fellépnek a búcsújárás ellen (pl. kegyképeket visznek át plébániatemplomokba, a papság nem kíséri már el a búcsúsokat). A papság csak a 20. században ismeri fel újra a

---

¹ Szent Ilona császárnő templomot építtetett a Casa Santa számára, de a törökök lerombolták. Mária házát angyalok hozták a történelmi Magyarországra, Tersatto városába (1291), de mivel az itteniek nem tisztelték, 1294-ben továbbvitték. 1310-ban már említik az itteni Mária-szobrot.

búcsújárás szerepét a lelkipásztorkodásban, és ismét szorgalmazni kezdi a zarándoklatokat.

- A búcsújárás a felvilágosodásban paraszti jellegűvé válik (a főúri réteg a 18. században, a polgárság felsőbb rétege pedig csak a 19. században szakad le).

A *modern kori* búcsújárás

A modern kor megváltozott közlekedési viszonyai és a tömegtájékoztatás médiumai napjainkban jelentős mértékben módosítják a búcsújárási gyakorlatot. A búcsú tömegjellegűvé lesz, a korábban lokálisnak mondható vonzaskörzet megszűnik, a búcsú nemzeti jellegűvé válik (pl. Csíksomlyó esetében), a búcsús út időtartama és a kegyhelyen töltött idő egyaránt lerövidül, az egyén a résztvevőből passzív nézővé válik stb. Ezzel egyidejűleg egyes társadalmi csoportok esetében mind hangsúlyosabbakká válnak a búcsújárás nem vallásos funkciói (pl. a turizmus, a világlátás igénye, a lokális vagy nemzeti identitás kifejezése, a szórakozás különböző formái stb.). Mindezek következtében a búcsús vallásos élmény a modernitás körülményei között veszít korábbi belső mélységéből.

A Mária-jelenések kapcsán számos búcsús hely jön létre a 19. és a 20. században (pl. Lourdes, Fatima, Szőkefalva stb.)